

Mr LAZAR VRAČARIĆ
mr ZLATKO ISAKOVIĆ

*Edvard Kardelj: „Borba za priznanje
i nezavisnost nove Jugoslavije
1944-1957 — Sećanja“*

Državna založba Slovenije, NIRO »Radnička štampa«, Ljubljana i Beograd 1980.

Edvard Kardelj je u toku poslednjih godina života — iako u stalnoj borbi sa teškom bolešću koja je neumitno odnosila delove njegove stvaralačke energije — obogatio jugoslovensku političku, ekonomsku i istoriografsku publicistiku brojnim delima koja svakako predstavljaju značajnu komponentu opštejugoslovenskog stvaralaštva u ovim domenima. Tako, 1975. godine on objavljuje radove *Istorijski koreni nesvrstavanja i Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje*; naredne, 1976. objavljena je prva Kardeljeva studija iz edicije *brionske diskusije: O sistemu samoupravnog planiranja*; 1977. godine publikovan je njegov rad *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju* i rasprava *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, da bi već sledeće, 1978. godine, objavio dopunjeno i delimično prestruktuirano izdanje ove rasprave i njenu posebnu verziju namenjenu za objavljivanje u inostranstvu, kao i drugo delo iz edicije *brionske diskusije: Slobodni udruženi rad*. Naravno, rezultati njegovog plodnog i intenzivnog stvaralačkog rada u ovom periodu, kao i onom ranije, ne mogu biti mereni samo ovolikim brojem izdanja velikim tiražem u kojem su ti radovi štampani

i sličnim merilima, nego se svakako moraju uzeti u obzir i stvarni značaj i uloga koju oni imaju u razvoju našeg socijalističkog samoupravnog društva, kao i njegovog položaja u međunarodnim odnosima. No, to može predstavljati temu za jednu posebnu, celovitu analizu.

Na ovom mestu treba samo naglasiti da Kardelj, uporedo sa radom na ovim delima — u meri u kojoj su mu to dozvoljavale brojne druge obaveze koje je imao kao državnik, društveno-politički radnik i čovek sa mnogobrojnim i širokim poljima interesovanja — planira, stvara koncepciju i radi i na realizaciji tog koncepta *Sećanja* o delovanju i aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije i jugoslovenskog revolucionarnog pokreta u celini u periodu od 1927. do 1957. godine. Smrt ga je sprečila u potpunom realizovanju ove njegove zamisli (prema hronološkoj strukturi koju je prethodno stvorio, nije stigao da obradi periode 1927—1941. i 1941—1944, mada u delu koji se odnosi na period 1944—1957. ima i elemenata koji se sadržinski odnose na period 1941—1944), tako da su čitaocu ostala dostupna samo njegova sećanja na hronološki poslednji period koji je planirao da obradi.

Međutim, čitalac ovog dela će već na prvim stranama Kardelevog teksta uvideti — što je naglašeno i u Uvodnoj reči Uredivačkog odbora — da njegova sadržina kvalitativno prevazilazi brojne radove memoarskog i sličnog karaktera (bez obzira na naslov i druge kvalifikacije koje pojedini autori daju ovakvim radovima), kako u jugoslovenskoj tako i u inostranoj literaturi, odnosno naići će na sadržinsku potvrdu autorovih reči da njegovi memoari neće predstavljati memoarsko delo u već ustaljenom smislu tog pojma, nego da je reč o »specifičnoj literaturi koja nije samo memoarska nego i kritička analiza određenih problema i događaja« (str. 9). Stoga ovo delo predstavlja u prvom redu »biografiju« jednog segmenta vremena u kojem je on živeo i istorijskih zbivanja u kojim je u tom vremenskom periodu učestvovao (ne u svim slučajevima i fizički neposredno), a u znatno manjoj meri autobiografiju autora, mada nije lišeno u potpunosti ni biografskih elemenata. Drugim rečima, najvažniji cilj autora bilo je prikazivanje, analiziranje i sintetičko sagledavanje istorijsko-materijalističkih tokova i zbivanja u našoj zemlji i izvan nje, ali u neposrednoj ili posrednoj vezi s njom, u jednom od prelomnih perioda njene prošlosti, a da je svoju ulogu i svoj doprinos razvoju tih zbivanja prikazao u skladu sa sopstvenom procenom o njenoj važnosti u svakom konkretnom slučaju, polazivši od stava da istoriju ne mogu »stvarati« pojedinci (ma kako

oni u određenom trenutku ili dužem periodu bili značajni), nego da istorija predstavlja, u krajnjoj liniji, objektivno uslovljen proces na čije odvijanje deluje ogroman broj subjekata, činilaca i faktora, i da ona zapravo nastaje kao rezultanta njihovog delovanja. Naravno, Kardelj je, s druge strane, težio da dâ što preciznije i realnije ocene uloge i značaja (pozitivnog ili negativnog) brojnih ličnosti u tom periodu dubokih revolucionarnih kretanja. Na isti način on govori i o svom doprinosu i ulozi koju je imao u borbi za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije u to vreme.

Prva poglavlja ovog Kardeljevog dela tematski su vezana za borbu za priznanje Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, odnosno za vreme posle dolaska rukovodstva ovog pokreta na Vis početkom juna 1944. godine, »kad se pitanje budućnosti nove Jugoslavije, njenog što skorijeg priznanja od zapadnih država i učvršćenja položaja Nacionalnog komiteta (oslobođenja Jugoslavije) postavljalo kao veoma značajno i aktuelno« (str. 25). Kako autor ističe, »tom pitanju, naravno, posvećivali smo znatnu pažnju još ranije, a pogotovo od 1943. godine nadalje. Sada je to pitanje za nas, međutim, postalo jedno od najvažnijih« (str. 25). Autor analizira evoluciju vojnih i političkih odnosa, kako Narodnooslobodilačkog pokreta i četničkih jedinica na tlu naše zemlje počev od 1941. godine i prvog sastanka druga Tita i Draže Mihailovića (19. septembra u Struganiku), tako i britanske vlade prema jugoslovenskoj izbegličkoj kraljevskoj vladi i neposredno sa četnicima, kao i Staljinove motive kada je »vršio pritisak i neprestano zahtevao da pošto-poto postignemo sporazum sa četnicima i stvorimo zajedničku vojsku pod komandom Draže Mihailovića« (str. 27). Kardelj naglašava da je »kasnije uporno dokazivanje na Zapadu da je podrška zapadnih vlada četnicima bila posledica toga što nisu bile informisane o saradnji četnika sa Nemcima bilo ne samo Sizifov posao nego i smešna работа« (str. 37) i ukazuje na klasnu, političku i ideološku pozadinu i motive zapadnih saveznika u pružanju podrške saveznicima fašističkih okupatora naše zemlje. U prvoj fazi razvoja ovih odnosa, od početka narodnooslobodilačkog ustanka u našoj zemlji pa sve do druge polovine 1942. godine, zapadne članice antihitlerovske koalicije su uporno zahtevale od četnika da razbiju Narodnooslobodilačku vojsku i u tom cilju su propagandnim sredstvima i metodima svi uspesi Narodnooslobodilačke vojske pripisivani četnicima, iako je već tada ovim vladama bila poznata istina o saradnji četnika sa okupatorom. Pošto se razvojem situacije na jugoslovenskom ratištu ovakav plan pokazao kao nerealan zbog stalnog jačanja Narodnooslobodilačkog

pokreta i istovremenog slabljenja i gubljenja političkog uticaja četnika, na Zapadu je nastao koncept »politike prividne neutralnosti«, u skladu s kojom su vlade zapadnih zemalja počele održavati kontakte preko vojnih misija za vezu sa partizanima, ali ne prekidajući ni veze sa četnicima. »Očigledno, to je već bio embrion kasnijeg koncepta koji se sastojao u tome da se u završnoj fazi rata partizani prinude na takav kompromis sa starom buržoaskom političkom strukturom predratne Jugoslavije koji bi staroj vladajućoj klasi, u stvari, obezbedio ako ne potpunu vlast, onda bar takav uticaj u novoj vladi koji bi onemogućio komuniste da dođu do punog izražaja« (str. 29—30). Treća faza u razvoju odnosa zapadnih članica antihitlerovske koalicije prema Narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji nastala je kao rezultat Čerčilovog uviđanja »da je premoć partizana apsolutna i da rukovodstvu Narodnooslobodilačkog pokreta nije moguće bilo šta diktirati, nego da se s njim mora samo razgovarati, pregovarati« (str. 30). Sadržinski, ovaj »treći koncept odnosa prema Narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji... sastojao, se uglavnom, u sledećem:

— prvo, naći način za združivanje kraljevske londonske vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, pa makar i pod Titovim rukovodstvom;

— drugo, partizani treba da priznaju kralja Petra sve dok narod demokratskim putem ne donese odluku o tome da li će Jugoslavija biti republika ili monarhija;

— treće, usmeriti ratnu strategiju zapadnih sila iz Italije dalje prema severu preko takozvanih Ljubljanskih vrata, to jest preko Slovenije u Austriju i na deo Mađarske.

Za ostvarivanje tog koncepta Čerčil je imao u rukama samo dva aduta: prvo, Staljin ga je podržavao u pogledu londonske izbegličke vlade i kralja, ali ne i u pogledu prolaska kroz Ljubljanska vrata... Drugi Čerčilov adut bio je u relativnoj nezainteresovanosti Staljina za Austriju« (str. 31—32).

Govoreći o Drugom zasjedanju AVNOJ-a kao o temelju nezavisnosti nove Jugoslavije, Kardelj naglašava da se »pri alternativni — odlučivati nezavisno i samostalno o bitnim pitanjima sudbine naroda Jugoslavije i naše revolucije ili, pak, priznati zavisnost od stavova i mišljenja sovjetske ili zapadnih vlada, nismo uopšte ni najmanje kolebali. Opređenje za slobodno odlučivanje o sopstvenoj sudbini bilo je uvek i jedino moguć izbor, jer smo uvek i smatrali da Komunistička partija kao avangardna snaga radničke klase odgovara pre svega svom narodu, a onda i svim drugim radnim ljudima i ugnje-

tenim narodima u okviru njihovih zajedničkih interesa. Pri tom smo polazili od činjenice da je stvar same naše Partije da na osnovu svih potrebnih informacija i konsultacija utvrdi u čemu su stvarno ti zajednički interesi. Jer, upravo u drugom svetskom ratu imali smo priliku da vidimo, jasnije nego bilo kada ranije, da pojedini krugovi, kako na Zapadu tako i na Istoku, pokušavaju da tretiraju svoje sopstvene državne interese kao zajedničke, bilo da je reč o demokratiskim, bilo socijalističkim, bilo narodnooslobodilačkim i sličnim interesima» (str. 44—45). A da je rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije imalo »sluha« i dovoljno političkog realizma, čak i za one interese drugih zemalja koji su se unekoliko kosili sa interesima ovog pokreta, jasno pokazuju činjenice da je odlukom Drugog zasjedanja AVNOJ-a rešavanje pitanja da li će posleratna Jugoslavija biti republika ili monarhija odloženo do završetka rata, kao i samo ulaženje u pregovore sa dr Ivanom Šubašićem u vreme kada je već bio izvestan ishod rata na jugoslovenskom bojištu, a takođe i sadržine sporazuma koji su proizašli iz ovih pregovora.

Sredinom oktobra 1944. godine, Kardelj se u Rimu sastao sa Palmirom Toljatiem, jednim od osnivača Komunističke partije Italije, njenim generalnim sekretarom od 1927. do 1945. godine i potpredsednikom italijanske vlade u toku 1944. i 1945. godine. Autor ističe da je Toljati u toku tog razgovora »razvio upravo tezu koju danas zovu 'istorijski kompromis', iako je nije tako nazvao. Ali, smatrao je da samo Komunistička partija sa ostalim ne samo socijalističkim nego i drugim demokratskim društvenim snagama u odbrani demokratskog sistema i u širenju tog demokratskog sistema može učvrstiti pozicije radničke klase u Italiji do te mere da ona postane istinski politički faktor u zemlji. Sve druge teme, odnosno pitanja, po njegovom mišljenju, treba da budu otvoreni za budućnost koja će ih rešavati u skladu sa uslovima kakve će stvoriti budući razvoj« (str. 48). Kardelj iz sadržine ovog izlaganja u vreme pisanja *Sećanja* zaključuje da je Toljati bio prvi političar koji je »jasno i u čistim formulacijama izložio teze koje su kasnije dobile ime 'evrokomunizam'« (str. 49). Kardelj, takođe, ističe da je u to vreme osnovna teza ovog Toljatijevog izlaganja ostavila snažan utisak ne samo na njega, nego i na druga Tita i ostale članove rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta, ali i samokritički dodaje da nisu »bili sasvim uvereni u to da nije moguće uspešnije iskoristiti oružane snage severnoitalijanskih partizana, bar kao pritisak na zapadne saveznike u pravcu jačanja i učvršćenja političke pozicije Komunističke partije Italije u političkom sistemu nove Italije« (str. 49). Ali, isto tako, iz

principijelnih, a i praktičnih razloga, rukovodstvo KPJ i narodno-oslobodilačkog pokreta nije se želelo izložiti riziku mešanja u unutrašnje stvari drugih komunističkih, progresivnih i demokratskih partija uopšte.

Dalje, Kardelj detaljno analizira pitanja delovanja i značaja vojnih misija u razvoju saradnje Narodnooslobodilačkog pokreta sa saveznicima, kao i pružanja materijalne pomoći saveznika u toku rata. Zaključuje da je »u odmeravanju koliko će oružja zapadne vlade dati Narodnooslobodilačkoj vojsci u to vreme, centralno mesto zauzimalo, svakako, pitanje: u kojoj meri će time biti ojačana moć partizana, odnosno u kojoj meri će to uticati na dalji razvoj odnosa vojne i političke moći između partizana i četnika. Zato je njihova pomoć u oružju bila uvek dozirana tako da nam, kako smo tada govorili, 'drže usta tačno iznad nivoa vode'. Sovjetska strana, razume se, nije imala ni isti interes, ni istu nameru, niti je vodila takvu politiku. Ali, sporazum o 'fifti-fifti' uticaju u Jugoslaviji je postojao, i Staljin je na svaki način hteo da se zapadnim saveznicima prikaže kao lojalan partner, da bi u nekom drugom pitanju mogao isto tako tražiti lojalnost prema sebi« (str. 53). No, u meri u kojoj je vojna pomoć sovjetske vlade u završnim fazama drugog svetskog rata u Jugoslaviji postajala sve veća i značajnija, raslo je i određeno nepoverenje zapadnih vlada. »Jugoslavija je tako, u stvari, bila neprestano pod pritiskom dveju politika: zapadne — čiji je glavni cilj bio da stvori uslove za nekakav, bilo kakav, sporazum između londonske kraljevske vlade i revolucionarne jugoslovenske vlade u zemlji, i sovjetske politike — koja se uglavnom plašila naše prevelike samostalnosti u odnosu na zapadne sile, da ove ne bi, u borbi za sopstvene interese, došle u sukob sa sovjetskim interesima« (str. 54). Kao ilustraciju ovakvog položaja naše zemlje i njene oslobodilačke vojske u završnim operacijama u drugom svetskom ratu, Kardelj iscrpno analizira političku, strategijsku i operativnu situaciju koja je rezultirala iz susreta jedinica zapadnih armija i Jugoslovenske armije na reci Soči kod Trsta, i vojnih i političkih uzroka zbog kojih je naša armija prepustila zapadnim armijama deo teritorije u okolini grada Trsta i sam Trst koji je ona oslobodila.

U sledećem poglavlju ovog dela Kardelj govori o istorijskim zbivanjima u međunarodnim odnosima i u samoj Jugoslaviji u vezi sa formiranjem privremene vlade i Konstituante, odnosno o pitanjima u čijem je rešavanju — zajedno sa drugom Titom i drugim najistaknutijim rukovodiocima zemlje — aktivno učestvovao, kako pre formiranja ove vlade (7. marta 1945. godine) tako i u svojstvu

njenog potpredsednika i ministra za Konstituantu. Politička osnova za nastanak i delovanje privremene vlade stvorena je sporazumima sklopljenim između Tita i Šubašića od 16. juna i 1. novembra 1944. godine. Analizirajući dokumente i svoja sećanja iz tog vremena, autor ističe da je »najteže pitanje u početku pregovora bilo pitanje budućeg položaja kralja Petra, odnosno monarhije. No, zapadne vlade — koje su, inače, bile svesne da praktično ne postoje nikakve mogućnosti za povratak kralja Petra, i to ne samo zbog komunista nego zbog raspoloženja ogromne većine naroda — na kraju krajeva su izgleda uvidele da je i za njih najprihvatljivija formulacija koju je utvrdio AVNOJ na svom Drugom zasedanju... Drugo najteže pitanje, to jest stvaranje zajedničke vlade od članova izbegličke vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, i pored svega bilo je lakše rešiti. Mislim, bar u načelu. Ali, već tada je bilo jasno da će glavni problem nastati kad se bude diskutovalo o sastavu AVNOJ-a, koji je, prema sporazumu, trebalo da bude proširen predstavnicima predratnog režima izbeglim u London« (str. 61). Takođe je posvećeno mnogo energije i vremena u pregovorima koji su prethodili drugom sporazumu Tito — Šubašić, pitanju sastava Regent-skog veća, koje je trebalo da privremeno vrši određene prerogative kralja, dok se odlukom naroda ne reši hoće li posleratna Jugoslavija postati ponovo monarhija ili će biti republika u skladu sa odgovarajućom odlukom Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Međutim, kako autor ističe, »mi smo bili nepopustljivi u odluci da ne dozvolimo da Regent-sko veće postane značajniji politički faktor koji bi se mogao mešati u bitne političke odluke vlade. Insistirali smo, dakle, na tome da Regent-sko veće bude pre svega reprezentativno telo, a ne telo koje će donositi bitne političke odluke. A ako je tako — isticali smo — nije toliko važno kakav će biti sastav. Međutim, smatrali smo da sastav Veća mora biti takav da ga prihvati naša narodnooslobodilačka javnost, koja bi bila krajnje razočarana ako bi se iznenada na čelu države pojavilo nekakvo reakcionarno Regent-sko veće«. (str. 62).

Novembra 1944. godine, Kardelj je po nalogu druga Tita — zajedno sa Šubašićem — oputovao u Moskvu na razgovore sa Staljinom i Molotovom. U stvari. Staljin je pozvao Tita i Šubašića, ali Tito je pretpostavljao da će Staljin pokušati da izvrši odlučujući pritisak na njega u vezi s pitanjem povratka kralja u zemlju i — pravdajući se brojnim obavezama u vezi s operacijama na frontu i ostalim pitanjima unutrašnjeg razvoja zemlje — odredio Kardelja da ga zamenjuje u tim razgovorima. Titova predviđanja su se obistinila. Sećajući se atmosfere koja je postojala tokom razgovora, autor

kaže: »Staljin nas je u početku — u društvu sa Molotovom i još nekim drugim sovjetskim funkcionerima — primio veoma ljubazno, ali sam vrlo brzo uvideo da na jedan način govori sa Šubašićem, a na drugi sa mnom. I uopšte, stekao sam utisak da je ceo razgovor sračunat na to da se Staljinovi stavovi što više svide Šubašiću, s namerom da ih on prenese Čerčilu« (str. 66). U ovim nastojanjima, Staljin je išao dotle da je ukazivao na bugarsku vojsku kao na uzor jugoslovenskim partizanima, i nametao Jugoslaviji rešenja u vezi s kraljem Petrom slična onima koja su primenjena u Rumuniji u odnosu na status kralja Mihajla itd. Kada je video da Jugosloveni nisu spremni da u odnosu na kralja prihvate bilo kakvo rešenje koje bi makar minimalno odstupalo od odnosne odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, otvoreno je rekao Kardelju da se sa Čerčilom već dogovorio da odnos uticaja prema našoj zemlji bude pedeset-pedeset, iz čega je proizlazio zaključak da su naponi koje čini jugoslovensko rukovodstvo da obezbedi priznanje i istovremeno nezavisnost zemlje, najblaže rečeno, uzaludni, pošto je njena sudbina već »rešena«.

U svojim sećanjima na ovaj period razvoja nove Jugoslavije, Kardelj posebnu pažnju poklanja donošenju njenog prvog Ustava. U privremenoj vladi su između članova londonske kraljevske vlade i NKOJ-a u diskusijama o sadržini prvog Ustava u suštinskom smislu bila sporna samo dva — ali kapitalne važnosti — pitanja: plebiscit za monarhiju ili republiku i opredeljivanje za narodnu vlast zasnovanu na samoupravnim demokratskim narodnim odborima ili za parlamentarni sistem vlasti. »Mi se nismo bojali rezultata na takvom plebiscitu, nego samog plebiscita kao takvog. Bili smo uvereni da bi ona mirna atmosfera i atmosfera jedinstva koja je vladala posle pobede Narodnooslobodilačkog pokreta bila narušena ako ne i uništena, i da bi se u borbi oko tog plebiscita ponovo razvio vihor sukoba između pristalica monarhije — što bi ujedno značilo i pristalica antioslobodilačkog pokreta i svih ostalih pristalica okupatora i zapadnih sila — i pristalica republike. Osim toga, u toku rata smo toliko govorili o republici da bi nas pristalice Narodnooslobodilačkog pokreta s pravom smatrali izdajnicima ako bismo tu napravili i jedan korak kompromisa« (str. 74). U vezi s pitanjem sistema vlasti, »opozicija je uporno zahtevala raspuštanje narodnooslobodilačkih odbora i svih sličnih institucija i uspostavljanje državne uprave, manje-više starog tipa, a to znači uprave sa srezovima i sreskim načelnicima kao bazom celog sistema. Tako nešto je mogao predlagati samo onaj ko je ceo rat preživio u inostranstvu i ko nije znao šta se u među-

vremenu dogodilo u svesti naroda Jugoslavije. Opozicija je — jedan njen deo više, a drugi manje — prihvatila federaciju na rečima, ali je u suštini pokušavala da je što više suzi u pravima i u samostalnosti republika» (str. 74). Rad na izradi Ustava je nastavljen s manje teškoća tek pošto su se predstavnici građanske opozicije — postepeno, jedan po jedan — povukli, odnosno dali ostavke na položaje u privremenoj vladi.

Dalje, Kardelj naglašava da je »uporedo s radom na Ustavu bilo, naravno, potrebno organizovati, odnosno bolje uskladiti sistem državne uprave u celoj zemlji, jer su na oslobođenoj teritoriji nastali najraznovrsniji samoupravni oblici narodne vlasti. Tu nije bilo nekih bitnih razlika, ali ipak za funkcionisanje sistema i aparata vlasti bilo je nužno uskladiti određene stvari, iako nismo insistirali na nekakvoj uniformnosti sistema. Naprotiv. Ali, pod uticajem unutrašnjeg razvoja u zemlji, a još više pod uticajem sovjetskog sistema, počeli su i kod nas u opštinskim i drugim regionalnim organima narodne vlasti da se razvijaju određeni birokratski oblici te vlasti. Istupili smo energično, s ciljem da zadržimo što čvršću povezanost između samoupravne tradicije partizanske narodne vlasti i vlasti koja je sada nastajala i organizovala se u novim revolucionarnim uslovima« (str. 77). Kao ilustraciju delovanja protiv birokratskih tendencija u našem društvu, autor upućuje čitaoca na njegov članak *Snaga narodnih masa*, koji je prvi put objavljen u *Borbi* 13. maja 1945. godine. Dalje, autor podvlači »da« su nam tu iskustva iz narodnooslobodilačke borbe bila veoma pouzdan vodič, i to ne samo vodič u pogledu organizacije administracije, nego i u pogledu osnovnih postavki Ustava. Dakako, to nije bio jedini izvor za konstrukciju našeg Ustava. Drugi izvor su bili sovjetski Ustav i sovjetski sistem. Taj uticaj sovjetskog sistema bio je, naravno, veoma snažan. Tradicija oktobarske revolucije i celokupnog njenog daljeg razvoja, borba za opstanak prve socijalističke države u svetu, a i trenutna međunarodna situacija u kojoj smo se nalazili — sve su to bili faktori koji su uticali na to da naš Ustav u velikoj meri bude, bar po obliku, kopija sovjetskog Ustava. No kažem po obliku, jer njegova sadržina nije sasvim identična sadržini sovjetskog Ustava. Uprkos takvom pravnom obliku, ipak je u naš Ustav na više mesta i u više formulacija utkano iskustvo iz narodnooslobodilačke borbe. I nije slučajno što smo mi bili prva socijalistička zemlja koja se posle rata nazvala demokratskom narodnom državom (str. 77—78).

Pošto je donet Ustav, proglašena Federativna Narodna Republika Jugoslavija i izabrana vlada FNRJ, u kojoj je Kardelj bio pot-

predsednik, predsednik Kontrolne komisije pri vladi FNRJ i predsednik Komisije za zakonodavstvo i organizaciju narodne vlasti, stvoren je širi prostor za obnovu ratom opustošene zemlje i za rešavanje brojnih privrednih problema uopšte. Među prvim značajnim revolucionarnim društveno-ekonomskim merama, sprovedena je opšta nacionalizacija, kojom su obuhvaćena sva privatna privredna preduzeća u 42 grane privrede, kao i privatne banke koje nisu bile obuhvaćene merama konfiskacije i sekvestracije.

U knjizi *Sećanja* Kardelj posebno govori i o pripremama, toku i odlukama mirovnih pregovora. Iako je o tome do sada mnogo pisano, Kardelj je uspeo da veoma sažeto i upečatljivo opiše ne samo tok samih mirovnih konferencija, nego i mnoge druge događaje koji su i te kako uticali na sadržinu donetih odluka. Kardelj podseća da su se velike sile međusobno dogovorile o formiranju i sastavu Saveta ministara (Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, Velika Britanija, Francuska i Kina), a da se prethodno o tome nisu sporazumele sa drugim zemljama. Koliko je takav prethodni dogovor bio značajan vidi se po tome što su, kako kaže Kardelj, »samo te države imale pravo da odlučuju na mirovnim pregovorima, dok su sve ostale članice antihitlerovske koalicije mogle samo da pred Ministarskim savetom iznesu svoje mišljenje i postavе svoje zahteve« (str. 83).

Ne ulazeći u detaljnu analizu pojedinih ugovora o miru (reč je o mirovnim ugovorima sa Italijom, Mađarskom i Bugarskom), Kardelj nas upoznaje sa naporima koje je jugoslovenska delegacija, na čijem je čelu on bio, učinila ne bi li koliko-toliko uticala na unapred pripremljene odluke Velikih sila. Posebno je opisao neke momente iz razgovora naše i sovjetske delegacije, na čijem se čelu nalazio Molotov. Kardelj ističe da je i pored značajne podrške koju je Sovjetski Savez pružao našim zahtevima na mirovnim pregovorima, bilo i slučajeva kada je ta podrška neopravdano izostala. Osim toga, prema Kardeljevim rečima, mirovne konferencije su karakterisali i određeni momenti koji nemaju baš mnogo zajedničkog sa pravednim i demokratskim dijalogom svih učesnika, što pokazuje i primer koji Kardelj navodi u vezi sa mirovnom konferencijom u Parizu koja je »bila prilika za razne pazare, odnosno pogađanja« (str. 95).

Sumirajući događaje u vezi sa mirovnim pregovorima, Kardelj zaključuje da je Jugoslaviji, kao i bezbroj puta do sada, nametnut nepravedan mir. Pri tome, Kardelj ističe da o svemu tome sada ne govori zato da bi obnavljao sporove o pitanjima koja su tada bila

od suštinskog značaja za Jugoslaviju, nego, naprotiv, veruje da se takav rat više nikad neće ponoviti, odnosno da se pitanje granica i sva druga sporna pitanja među narodima neće rešavati ratovima, nego vođenjem politike u skladu s načelom miroljubive i aktivne koegzistencije i saradnje.

U posleratnoj istoriji jugoslovenskih naroda bilo je mnogo teških trenutaka, ali teško da bi se bilo koji mogao uporediti sa takozvanim kominformovskim godinama. Nakon teško stečene slobode, uz mnogobrojne ekonomske i socijalne teškoće, nad našu zemlju su se nadvili tmurni oblaci, preteći da unište i otmu sve ono za šta su se naši narodi i narodnosti do tada borili. Govoreći o tim teškim vremenima, Kardelj je krajnje korektno i mirno prikazao osnovne faktore i motive koji su usloveli Staljinov napad na našu Partiju i zemlju. Svakako da su Staljinove pobude i motivi za bezočan napad na našu zemlju imali daleko dublje korene nego što se to na prvi pogled moglo činiti. Ne ulazeći u analizu danas već dovoljno poznatih razloga Staljinovog napada na našu zemlju, Kardelj samo podseća na neke momente koji su prethodili kominformovskoj 1948. godini i koji su predstavljali neku vrstu pripreme za obračun sa Jugoslavijom. Tako, na primer, iako je razgovor koji je Kardelj imao sa Staljinom aprila 1947. godine bio, kako kaže Kardelj, sasvim drukčiji od onog u jesen 1944. godine, odnosno ljubazan i prijateljski (str. 99), pokazalo se kasnije da je već tada Staljin pripremao teren za obračun sa Jugoslavijom. Kardelj je prilikom ovog sastanka sa Staljinom izneo neke naše stavove u vezi sa takozvanim mešovitim društvima koja su bila uspostavljena između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, i koja su sve više postajala izvor sukoba i nesporazuma između naše i sovjetske vlade. Iako je, kako kaže Kardelj, »s obzirom na iskustvo iz prethodnog razgovora sa Staljinom očekivao težak i veoma mučan sastanak« (str. 100), sovjetska strana je bez pogovora prihvatila naše predloge. Zašto je sovjetska strana tako postupila može se zaključiti iz Kardeljevih reči da se već tada moglo naslutiti »da očigledno u Jugoslaviji na vrlo odgovornom mestu sedi neki čovek koji obaveštava sovjetsku vladu o radu jugoslovenske vlade, odnosno Politbiroa KPJ, što se kasnije i potvrdilo« (str. 101).

U konstelaciji događaja uoči napada Staljina na našu zemlju, značajno je pomenuti i pitanje bugarsko-jugoslovenske federacije. Ideju o toj federaciji dao je sam Staljin još 1944. godine kada se Tito prvi put susreo s njim. Iako je već od samog početka razgovora o takvoj jednoj federaciji bilo izvesno da je to teško ostvarljivo, Kardelj navodi da je naša zemlja pristala da razgovara o mogućnosti

stvaranja takve federacije, ali uz krajnji oprez i uz uvažavanje svih elemenata koji moraju biti uzeti u obzir pri eventualnom uspostavljanju jedne takve federacije. Bugarska strana je, za razliku od našeg stava, prilazila razmatranju tog pitanja u zavisnosti od Staljinovog trenutnog mišljenja o opravdanosti stvaranja takve federacije. Ako se pokuša proniknuti u suštinu promenljivog Staljinovog ponašanja u pogledu uspostavljanja takve federacije, može se zaključiti da je on, s jedne strane, pošto-poto hteo urediti položaj i odnose između istočnoevropskih socijalističkih zemalja, da bi ih zatim podredio svom diktatu. Pri tome ga je, kako navodi Kardelj, uznemiravala pre svega Jugoslavija, koja je sama sebe oslobodila i u kojoj je zbog toga izuzetno snažno bio razvijen duh nezavisnosti i samopouzdanja (str. 106). S druge strane, Staljin je itekako vodio računa i o stavu vlada zapadnih zemalja, koje su bile protiv stvaranja bugarsko-jugoslovenske federacije.

Staljinova težnja ka podređivanju socijalističkih zemalja i komunističkih partija manifestovala se i kroz njegov predlog da se stvori neka vrsta zajedničkog centra komunističkih partija socijalističkih zemalja i najvećih komunističkih partija zapadne Evrope. U tom cilju, u jesen 1947. godine u Jelengori, u Poljskoj, održana je prva sednica Informbiroa. Već iz samog predloženog dnevnog reda, za koji je naša delegacija saznala tek na početku samog sastanka, moglo se zaključiti šta je njegov cilj. Međutim, i pored ogromnog insistiranja sovjetske delegacije, na čijem se čelu nalazio Ždanov, nije prihvaćeno da se u cilju koordinacije praktičnih akcija komunističkih partija formira nekakav stalni savet komunističkih partija koji bi se redovno sastajao i dogovarao o zajedničkim akcijama (str. 110). Prihvaćeno je samo da se s vremena na vreme sazivaju zajedničke konferencije, na kojima bi se komunističke partije mogle da posavetuju o problemima od zajedničkog interesa. Na žalost, naredni događaji su pokazali da je Staljinu i to bilo dovoljno, odnosno da i putem takvog oblika rada ostvari svoju zamisao o mešanju i gušenju bilo kakve samostalnosti i originalnosti politika ostalih komunističkih i radničkih partija.

Kada govori o pripremama Staljina za obračun sa Jugoslavijom, Kardelj posebno skreće pažnju na, kako on kaže, najteži sastanak sa Staljinom, održan 10. februara 1948. godine u Moskvi. Povod za ovaj sastanak na kojem su učestvovali pored predstavnika Sovjetskog Saveza, na čelu sa Staljinom, i bugarski i jugoslovenski predstavnici, bila je izjava Dimitrova o federaciji više balkanskih i evropskih zemalja. Naime, Dimitrov je na konferenciji za štampu prilikom

posete Rumuniji 18. januara 1948. godine, pored ostalog, rekao »da će narodi Rumunije, Bugarske, Jugoslavije, Albanije, Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Grčke... rešiti pitanje federacije kada ono sazri... neće pitati imperijaliste i neće računati sa njihovim reakcijama« (str. 104). Staljin je sa posebnom grubošću napao Dimitrova zbog ove izjave, a zatim je iznenada ponovo rekao da što pre treba formirati bugarsko-jugoslovensku federaciju. Pošto se naša delegacija usprotivila takvom predlogu, navodeći mnogobrojne argumente kao i to da naša delegacija nije ovlašćena da o tome odluči, Staljin je počeo da kritikuje našu spoljnu politiku, odnosno da se ne konsultujemo sa Sovjetskim Savezom u pogledu naših spoljnopoličkih poteza, zatim našu saradnju sa Albanijom na vojnom planu, kao i naš stav prema ustanku u Grčkoj. No, to nije bio kraj Staljinovih pritisaka na našu zemlju. Tako je Kardelj jedne noći probuđen u tri sata ujutro, hitno odvezen u Kremlj, a zatim je pred njega bačen dokument u kojem se govorilo da se Sovjetski Savez i Jugoslavija obavezuju da će se konsultovati o svim spoljnopoličkim pitanjima i zahtevalo od njega da ga odmah potpiše (str. 119). Takođe, iako je bilo predviđeno da naša delegacija obavi razgovore sa sovjetskom stranom o privrednoj saradnji, do toga jednostavno nije došlo pošto je sovjetski predstavnik odbio da o tome razgovara. Sve je to, kaže Kardelj, bila samo priprema za takozvanu »kominformovsku 1948. godinu« (str. 120).

Pošto je to bio poslednji susret sa Staljinom, Kardelj je u svojim *Sećanjima* posebno dao i opštu sliku o Staljinu. I pored svih negativnosti koje karakterišu ličnost Staljina, Kardelj je izneo i pozitivne osobine koje je, po njegovom mišljenju, Staljin objektivno posedovao.

U posebnom delu Kardelj govori o događajima u toku 1948. godine. Njegovo izlaganje o događajima koji su se tada odigrali i sada, posle trideset i više godina, pobuđuju osećaj da nam je Staljin hteo oteti sve ono za šta smo se tokom duge i teške narodnooslobodilačke borbe borili. Pre nego je prišao opisu dramatičnih događaja u 1948. godini, Kardej je naveo nekoliko pitanja oko kojih se nismo složili sa Staljinom i pre početka otvorenog sukoba 1948. godine, a koja su, kako kaže Kardelj, bila trn u oku Staljinu (str. 127).

Prava drama u odnosima između naše dve zemlje formalno je počela 27. marta 1948. godine, kada je iz Moskve stiglo prvo »dobro zapečaćeno pismo«. Na neopravdane i neargumentovane zamerke našem rukovodstvu na čelu sa Titom u vezi s vođenjem spoljne i

unutrašnje politike, ono je energično odbilo sva prebacivanja sadržana u pismu. Kao što je poznato, ubrzo je stiglo i drugo, a zatim i treće pismo kojima se još više kritikuje i blati ne samo naše partijsko i državno rukovodstvo, nego i čitav narod koji ima takvo rukovodstvo. Kardelj navodi kako je naše rukovodstvo posebno kritikovano zato što čitav taj sukob »krije« od svog naroda, jer se ne usuđuje da objavi Staljinova pisma, a narod bi tobože odmah zbacio naše državno i partijsko rukovodstvo na čelu sa Titom. Međutim, kako je poznato, sva pisma Komunističke partije Sovjetskog Saveza, zajedno sa Rezolucijom Informbiroa, kao i odgovori CK KPJ i Izjava CK KPJ povodom Rezolucije Informbiroa, objavljeni su u Jugoslaviji u dnevnoj štampi 30. juna 1948. godine.

Napad na našu zemlju bio je zaista stravičan. Ubrzo posle političkog napada, usledila je ekonomska blokada naše zemlje, kao i drugi oblici pritisaka. Zapadne zemlje nam u početku, uz retke izuzetke, nisu pružale nikakvu podršku ni pomoć. Kardelj kaže da su se zapadne zemlje mogle svrstati u tri grupe: jedne su smatrale da naša zemlja ne može da izdrži Staljinov pritisak i da je to kraj Titove Jugoslavije, drugi su smatrali da taj sukob, u stvari, predstavlja lažni sukob kako bi se uticalo na Zapad, dok je samo manji broj zemalja smatrao da naša zemlja može da istraje u svom otporu, te su nam pružili i određenu ekonomsku pomoć (str. 131).

Kardelj ističe da smo u našoj zemlji došli do zaključka da su dva osnovna uzroka dovela do napada Staljina na našu Partiju i zemlju. Prvi je deformacija Komunističke partije Sovjetskog Saveza, koja se u staljinističkom periodu njenog razvoja identifikovala sa državnim aparatom, dok je drugi uzrok bio u tome što su u tim uslovima mase radničke klase u Sovjetskom Savezu bile odvojene od vlasti (str. 133—134). Iako smo bili svesni tih opasnosti i do tada, posle izbijanja sukoba sa Staljinom još smo više razvijali samoupravne oblike, nastale još u toku narodnooslobodilačkog rata. Interesantno je pomenuti da i danas ima stavova, čak i nekih autora u našoj zemlji, da smo se za samoupravljanje opredelili tek posle sukoba sa Staljinom. Kardej je više puta govorio i pisao o tim pogrešnim stavovima i mišljenjima, ističući da je upravo razvoj samoupravnih oblika u našem društvu, u toku i posle rata, jedan od glavnih uzroka sukoba sa Staljinom. Zato je taj sukob bio, u stvari, još jedan dokaz da samoupravljanje treba dalje i sve više razvijati. U tom smislu, kako navodi Kardelj, u proleće 1949. godine na sastanku sa Titom u Splitu dogovoreno je da se samoupravljanje oblikuje kao društveni sistem. Kao što je poznato, ubrzo zatim, 27. juna

1950. godine, donet je Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

U pogledu drugog uzroka našeg sukoba sa Staljinom, Kardelj ističe »da nam je više nego ikada ranije postalo jasno da Partija mora voditi radničku klasu, a ne vladati njome«, odnosno da »samoupravna radnička klasa mora imati odlučujući uticaj na sve poluge državne i ekonomske vlasti, a Partija mora biti onaj faktor koji će u tu aktivnost radničke klase unositi znanje, teoriju, iskustvo, metode akcije i borbe protiv neprijatelja socijalizma i radničke klase« (str. 135).

Uporedo sa odupiranjem Staljinovom pritisku na našu zemlju, činjeni su i ogromni naponi u cilju što jasnijeg formulisanja naše spoljne politike. Kardelj kaže da je u tom pogledu 1948. godina za nas još bila nejasna, odnosno da, zbog drugih problema koji su nas okupirali, nismo mogli za tako kratko vreme da formulišemo koncept naše nove spoljne politike (str. 141). Primera radi, Kardelj navodi svoj govor na zasedanju Organizacije ujedinjenih nacija 1948. godine, u kojem ni jednom rečju nije pomenuo sukob sa Sovjetskim Savezom iako je za to bila prilika. Međutim, sledeća prilika nije tako olako ispuštena i Kardelj je na Četvrtom zasedanju Generalne skupštine OUN 26. septembra 1949. godine kritikovao sovjetski napad na Jugoslaviju, postojanje blokova i borbu za podelu sveta na blokove i interesne sfere. Drugim rečima, naša zemlja je već tada imala svoj koncept spoljne politike. Sa tako jasno postavljenim konceptom spoljne politike uspeali smo se odupreti i nastojanjima Zapada, koji je, pošto je video da smo se uspešno oduprli napadu Sovjetskog Saveza, počeo sve više da se interesuje za našu zemlju, nudeći ekonomsku i vojnu pomoć. Naravno, krajnji cilj je bio da se Jugoslavija pridobije za pristupanje NATO-paktu.

Posle smrti Staljina (5. mart 1953. godine), u Sovjetskom Savezu su nastale određene promene, tako da je uskoro sovjetsko rukovodstvo ponudilo našoj Partiji i državi normalizaciju odnosa. U tom smislu Kardelj govori o poseti našoj zemlji sovjetske državno-partijske delegacije od 26. maja do 2. juna 1955. godine. Kao jedan od učesnika razgovora sa sovjetskom delegacijom, Kardelj iznosi osnovne stavove jedne i druge strane. Rezultati ovih razgovora bila je Beogradska deklaracija, koja je posle postala prava Magna carta za odnose među socijalističkim, pa i drugim zemljama (str. 146). Međutim, iako se poseta sovjetske delegacije našoj zemlji formalno završila punim sporazumom, Kardelj ističe da je »između nas ostala

„duboka suštinska razlika« (str. 147), pošto se Hruščov nikada nije oslobodio ideje da će se Jugoslavija, pre ili kasnije, priključiti socijalističkom lageru a odreći se politike nesvrstavanja.

Da je Kardelj bio u pravu najbolje su pokazali događaji u toku 1957. godine. Naime, rukovodstvo Komunističke partije Sovjetskog Saveza iskoristio je četrdesetogodišnjicu oktobarske revolucije za sazivanje svetske konferencije komunističkih i radničkih partija, održanoj od 16. do 19. novembra 1957. godine u Moskvi. Uoči same Konferencije naša Partija je dobila predlog teksta dokumenta koji bi trebalo da se usvoji. Kardelj navodi da se u tom dokumentu uglavnom insistiralo na dogmatskom shvatanju socijalističke solidarnosti, i na jačanju socijalističkog lagera, što bi u slučaju da smo potpisali taj dokumenat praktično značilo da se i mi priključujemo lageru (str. 149). Kardelj detaljno navodi i opisuje koji su sve metodi i sredstva korišćeni radi pridobijanja naše saglasnosti sa takvim dokumentom, ali je naša Partija bila odlučna i istrajna u svom stavu. Kao što je poznato, na Konferenciji komunističkih i radničkih partija usvojen je samo Manifest mira koji su potpisale 64 partije, među kojima i KPJ, dok su Deklaraciju usvojenu na Savetovanju predstavnika komunističkih i radničkih partija socijalističkih zemalja, održanom od 14. do 16. novembra 1957. godine, potpisali predstavnici 12 partija, s tim što je naša delegacija nije potpisala.

Na Konferenciji u Moskvi bili su predstavnici partija iz mnogih zemalja sveta, tako da je naša delegacija, na čelu sa Kardeljem, imala i niz kontakata i susreta. Kardelj posebno opisuje susret naše kineske delegacije, na čijem čelu je bio Mao Ce Tung. U veoma otvorenom razgovoru razmenjena su mišljenja o mnogim pitanjima, pri čemu se Kardelj posebno seća nekih interesantnih i originalnih Mao Ce Tungovih razmišljanja (str. 155—156).

Time se i završava Kardeljeva knjiga *Sećanja*. Imajući u vidu njen sadržaj, može se iskreno žaliti što Kardelj nije uspeo da do kraja ostvari svoju zamisao, odnosno da — kako je planirao — obradi delovanje i aktivnost jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta i Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije od 1927. do 1957. godine.

Knjiga *Sećanja*, pored teksta koji je Kardelj neposredno pisao, sadrži i deo sastavljen od priloga. Naime, Kardelj je u toku pripreme teksta knjige *Sećanja* na nekoliko mesta, u posebnim napomenama, tražio da se provere i utvrde datumi i mesta pojedinih događaja, da se tekst dopuni i detaljnije objasni tok nekih događaja, provere neke činjenice itd. Pošto Kardelj nije bio u mogućnosti da pregleda

ave dopune sačinjene na osnovu njegovih zahteva, Uredivački odbor je odlučio da se te dopune prirede i objave kao posebni prilozi u knjizi *Sećanja*, s tim da u uvodu svakog priloga bude doslovno naveden Kardeljev zahtev, to jest citirana njegova napomena. Ukupno ima sedam priloga: *O saradnji četnika sa okupatorima*, *Izbori za Ustavotvornu skupštinu i proglašenje Republike*, *Društveno-ekonomski uslovi obnove i socijalističke izgradnje zemlje u prvom posleratnom periodu*, *O mirovnim ugovorima*, *Prepiska između CK SKP(b) i CK KPJ i Rezolucija Informbiroa*, *Samoupravljanje*, *Govor Edvarda Kardelja na Četvrtom zasjedanju Generalne skupštine OUN 1949. godine*.

Na kraju, pomenimo da je u konačnoj pripremi ove knjige neposredno angažovan i konsultovan širok krug naših eminentnih naučnih i političkih radnika, tako da Kardeljeva *Sećanja* predstavljaju ne samo kazivanje jednog revolucionara, nego i svojevrsni istorijski udžbenik, opremljen kompletnom naučnom i stručnom aparaturom.